

Ko vse beži in se izgublja,
obdrži, ljuba moja mala,
me kot Preteklost, ki obljublja.

Ko iz srca mi kri odteka
in žêblji trkajo, me drži,
a le kot bivšega človeka.

Še božaš, ljuba, me po glavi?
Gorjé mi, tisočkrat gorjé
v tej omedlevici krvavi.

Če pa bom šel, usodo mojo brani,
ki ti orkan jo je podaril,
s potrpežljivimi, resničnimi rokami.

Pesmi je po prevodu Jožeta Hradila prepesnil Kajetan Kovič.

Slovensko-lužiške paralele

V gosteh pri Lužiških Srbih (18.—31. julija 1977)

Marija
Stanonik

Vsakoletni poletni seminarji za jezik, literaturo in kulturo v središčih posameznih držav so postali v slovanskem svetu že utrjena tradicija (slovenski je bil npr. letos že trinajsti po vrsti). Izjema niso niti Lužiški Srbi, ki sicer taka srečanja prirejajo vsaki dve leti; z njimi je Inštitut za sorabistiko univerze Karla Marxa v Leipzigu v sodelovanju z Inštitutom za serbski ludospyt (= proučevanje življenja

in dela lužiškosrbske narodnosti) vzhodnonemške akademije znanosti v Budišinu pričel pred desetimi leti, l. 1967.

Tudi ob letošnji udeležbi¹ se je nabralo nekaj misli, utrinkov, na podlagi katerih bi mogla današnja najmanjša slovanska narodna skupnost slovenski kulturni prostor (še) bolj zanimati.² Hkrati gre tudi za poskus predstaviti nekatere današnje probleme in dosežke lužiškosrbskih raziskovalcev in književnih ustvarjalcev.

¹ Prim. Zapis ob tretjem seminarju za sorabistiko v Budišinu F. Jakopina, Jezik in slovstvo 27, 1971/72, 51—55.

² Nad vse dobrodošel vademekum o njih imamo v knjigi T. Glavana Lužiški Srbi, SM, Lj. 1966.

Ob desetletnici (letos šestega) mednarodnega seminarja za sorabistiko je prvič izšel zbornik³ predavanj, v katerem predstojnik najvišje lužiskosrbske znanstvene ustanove prof. dr. H. Šewc v prazničnem predgovoru takole govori o današnjem položaju sorabistike: »Z veliko podporo socialistične države kakor tudi s prizadevnim delom lužiskosrbskih znanstvenikov se je sorabistika razvila v zadnjih desetletjih v priznano vejo slavistične znanosti. Vendar se še zdaleč ne moremo primerjati s položajem, kakršnega imajo druge narodne slavistične znanosti. Znanstvena tradicija in tudi kadrovske razmere so v sorabistiki veliko bolj skromne in predvsem zato so posamezne znanstvene discipline tudi še slabo razvite...«⁴ Kljub takó kritični predstavitvi ima današnja sorabistika v najširšem pomenu besede (gre za vede, ki jih označujemo za narodne) za sabo nekaj temeljnih del, ki pričajo o zavzetem in načrtnem delu lužiskosrbskih strokovnjakov. Eno takih je *Zgodovina Lužiskih Srbov*,⁵ ki je izšla v nemščini in gornje lužiški srbščini. Pri tem ne gre le za prvo takó obsežno in zaokroženo podobo preteklosti in upoštevanje najnovejših terenskih odkritij in sodobne metodologije, ampak prav toliko tudi za konfrontacijo stališč z (preteklim) nemškimi zgodovinopisjem pri ovrednotenju zgodovinskih dejstev. Tu so interpretirani z lužiskosrbskega stališča, medtem ko je bila v nemških zgodovinah prisotna do nedavna antilužiskosrbska politika. Sicer čaka lužiskosrbske zgodovinarje še veliko trdega in zahtevnega dela, saj imajo evidentiranih okrog sedemsto staroslovanskih gradišč, ki so posejani po širšem ozemlju današnje NDR.

Ob renesansi kulturnega, znanstvenega in tudi siceršnjega življenja Lužiskih Srbov po l. 1945⁶ se kar same od sebe ponujajo primerjave s položajem Slovencev na avstrijskem Koroškem. Bilo bi skrajno krivično, če bi zanemarili napredek tudi v njihovem kulturnem in znanstvenem delovanju, gre pa za boleče razločke glede na pogoje dela, ozračje, ki jim ne dopuščata niti tega, kar se najbolj vidi in najmanj stane: dvojezični napisi — na javnih poslopih (javna uprava, banka, bolnica, železniška postaja), krajevnih tablah in usmernikih, ne nazadnje na razglednicah, poštni žig in prospekt mesta in maternem jeziku. Vsega tega v Celovcu ni, medtem ko se glede tega v Budišinu ni pritoževati. Kaj bi pokazala primerjava ne o sprejemanju, ampak izpolnjevanju obveznosti zakonskih določil o varstvu pravic jezikovne manjšine v posamezni državi: priznanje temeljnih narod(nost)nih pravic bogati ali siromaši njeno kulturno podobo, krepi ali slabi njeno družbeno moč?⁷ Nedvomno ima izredno vlogo pri tem šolski sistem. Po l. 1945 so Lužiški Srbi spontano ustanavljali svoje šole. Eden današnjih vodilnih jezikoslovcev je bil npr. osemnajstleten ravnatelj take šole. Danes se lužiskosrbski starši pri vpisu svojih otrok v šolo odločajo (če se ne odločijo za nemško) med tipoma A in B. Šole po prvem tipu so le še v Gornji Lužici. V njih je lužiška srbščina učni jezik od prvega do četrtega razreda

³ Sorabistike přednoški 1977. Mjezynarodny wysokošulski kurs za serbsku řeč a kulturu, Wudał Institut za sorabistiku Karla Marxoveje uniwersity v Lipsku 1977.

⁴ N. d., str. 5.

⁵ Stawizny Serbow, I—III, Budyšin 1975—1977. — IV. zvezek je v pripravi.

⁶ J. Brankač, Serbja w NDR — 30 lět swobodneho a runoprawneho žiwjenja a wuwica Lužiskich Serbow, N. d. pri op. 3, str. 8—14.

⁷ V premislek mnenje kolegice s Poljske, češ da ukinitew zunanjega pritiska lahko otopi motivacijo za vztrajanje zavezanosti določenim vizijam v smislu: čuječi zaspijo. Toda čigava je v takem primeru odgovornost, zrelost in odločitev, je jasno.

v vseh predmetih, od petega razreda naprej pa takó ostane le pri družboslovnih predmetih, medtem ko pri naravoslovnih ne več in so npr. matematika v 5. r., fizika v 6. r., kemija v 7. r. itd. v nemščini (čeprav so od konca petdesetih let do l. 1962 imeli vse predmete razen nemščine v materinem jeziku). Ko pridejo otroci v táko šolo, so že dvojezični, saj se od malega srečujejo z nemščino pri sovrstnikih iz nemških družin, po radiu, televiziji; ta vpliv je precej močan in je normalen. Po desetih letih šolanja lahko tudi otrok lužiškosrbskih staršev prav tako dobro govori nemško kot vsak Nemec, celó bolje kot lužiškosrbsko. (Kar pomeni, da se lahko enakovredno in enakopravno vključi v vsa področja življenja v okviru države NDR). Pedagogi si pred célo vrsto strokovnih in metodičnih vprašanj prizadevajo za čimbolj učinkovit pouk. Zelo zahtevno področje je npr. terminologija. Ta obstaja (vendar ne za vsa področja enako razvita), le vprašanje je, kako jo učitelji obvladajo.

Drugačna so vprašanja v šolah tipa B, kjer so vsi predmeti v nemščini in je lužiškasrbščina le eden od predmetov. Glavno vprašanje je zagotovitev leksikalnega in morfološkega minimuma. Pri otrocih iz družin, kjer doma govorijo nemško, so težave tudi z artikulacijsko osnovo za govor v lužiški srbščini (zvonečnost soglasnikov!).⁸ Na jezikovno mešanem ozemlju so odločitve o vrsti šole, ki jo bo obiskoval otrok, zelo različne. Nanje vplivajo vsakovrstne sociološke in psihološke izkušnje.

Tako so nam pripovedovali ob obisku nove šole tipa A, ki ima ime po maršalu Konjevu (iz SZ) v Ralbicah. Zgrajena je bila l. 1975, pri čemer so veliko pomagali z udarniškim delom tudi prebivalci. Slike na steklo z motivi iz lužiškosrbske zgodovine in folklore so delo domačih lužiškosrbskih likovnih umetnikov. Je odlično opremljena in ima poleg veliko, vzorno urejeno športno igrišče.

Ob ugotovitvi, da je pouk le v družboslovnih predmetih v lužiški srbščini, se je vnel zavzet pogovor o tem, ali to ne slabi narodnostne samostojnosti Lužiških Srbov in ne vodi v postopno enojezičnost — seveda nemško. Resnici na ljubo, dvojezičnost je že danes le delna: o nekaterih vprašanjih se tudi Lužiški Srbi med sabo pogovarjajo le nemško, npr. prav iz naravoslovnih ved in proizvodnje, ker zanje ni ustreznih domačih izrazov in strokovne terminologije. Ta obstaja le za področje ročnega dela in si jo učenci pridobijo v šoli od prvega do šestega razreda in za kmetijstvo.⁹ medtem ko za druga področja nastaja le počasi ali sploh ne. Pri tem močno upoštevajo mednarodno uveljavljene termine, ki jih ne prevajajo več.¹⁰ Za to delo je zadolžena posebna terminološka komisija. Vse to kaže, pred kako velikimi nalogami je bila lužiška srbščina po l. 1945, ko naj bi naenkrat izpolnjevala najrazličnejše funkcije, ki so ji jih prej stoletja in desetletja odvzemali. Prejkone je (bilo) to usodno. Sicer pa, kakšne so današnje funkcije lužiškosrbskega jezika, po H. Šewcu povzemamo naslednje: Funkcija lužiške srbščine je danes v glavnem v reprezentiranju lužiškosrbske narodne kulture. V njem se posebno razvija leposlovje, deloma tudi strokovna in znanstvena literatura. Uporablja se v delovanju socialistične narodne orga-

⁸ O svojih problemih lahko razpravljajo v reviji *Serbska šula*, po svoji zasnovi v marsičem podobni našemu *JiS*.

⁹ Prim. R. Jenč, *Ratarska terminologija*, Budyšin, 1966.

¹⁰ Pri prevodu omenjene zgodovine v lužiško srbščino je po besedah J. Brankačka nastalo 240 novih izrazov.

nizacije Domowina in v vseh lužiškosrbskih kulturnih in znanstvenih ustanovah. V njem izhajajo časopisi in nekaj ur na teden oddaja radijska postaja (v Chosebuzu). Obe knjižni varianti poučujejo na vrsti šol v Gornji in Dolnji Lužici. Lužiškosrbski jezik je tudi komunikacijsko sredstvo med Srbi, na vaških srečanjih in ob kulturnih praznikih. V proizvodnji in uradnem državnem življenju govore večinoma nemško. Posledica tega je, da je luž. srbsščina le malo diferencirana, da ne obstaja noben socialni žargon in razmeroma počasi nastaja nova strokovna terminologija. Močnejše kulturno življenje v Gornji Lužici je privedlo do tega, da se je bolj razvila gornjeluž. srbska knjižna varianta, ki ima vodilno vlogo v luž. srbskem kulturnem življenju.¹¹ Potemtakem gre za vidik, po katerem je lužiška srbsščina upoštevana na mestih, kjer gre za opredelitev narodnostne biti, ni pa na področjih, kjer je to irelevantno in je jezik predvsem sredstvo komunikacije in šele potem določilo etnosa. Na videz v redu, toda dvorezen meč, glede na funkcionalistično usmerjenost človeka današnje dobe. Žebelj na glavico je zadel eden od mladih lužiškosrbskih sogovornikov, ki je položaj takóle označil: »Glaven problem je v tem, da je nemško treba govoriti, lužiškosrbsko pa mogoče.« Drugi vidijo razpotje med socialnim napredkom, ki po družbenozgodovinski nujni vodi v asimilacijo, in rezervatom, pri čemer je implicirano mnenje, da prav tako vodi v propad. Resnična muka med Scilo in Karibdo, čeprav je odgovor na današnji stopnji zgodovinskega razvoja jasen. Kakorkoli že, dejstva, da se število uporabnikov lužiške srbsščine niža,¹² se Lužiški Srbi sami prav gotovo najbolj zavedajo in najbolj živo občutijo. Toda kljub temu da z enojezičnostjo računajo, saj njeno nastajanje tudi znanstveno zasledujejo,¹³ si jo kolikor mogoče prizadevajo upočasniti, zavreti. Pri tem posvečajo veliko pozornost ravno najmlajšim. O tem smo marsikaj slišali v šoli v Ralbicah, direktor sorabističnega inštituta v Budišinu pa je med drugim dejal: »Mlada generacija se zelo zanima za branje. Zaslugo za to ima založba Domowina, ki z izbrano politiko knjig za otroke in z glasilom zanje Plamen (Plamjo za Gornjo, Plamen za Doljno Lužico) posreduje otrokom moderno in privlačno branje.« Iz podarjene številke tega glasila je videti, da je bila v preteklem šolskem letu že XI. olimpiada lužiškosrbskega jezika z natančno določenim sistemom nagrajevanja itd. Prav takó najmlajši veliko sodelujejo v raznih plesnih in gledaliških ansamblih: gotovo bo vsem udeležencem še dolgo ostal v spominu nastop otrok na šoli v Ralbicah ali igrice — otroški muzikal po motivih Brenkajoče ribe, katere avtorica, priljubljena mladinska pisateljica *Hańža Bjénšowa* je tudi prišla med nas. Predstava je bila pravo doživetje glede na dobro režijo in inscenacijo, kjer se pozna vpliv Čehov. Npr. na odrju je valovalo pravo živo morje (iz blaga), valove so mu delali gibi igralcev pod njim in tako naprej.

Mogli smo naleteti tudi na pojave »reslavizacije«, kot posamezniki imenujejo svoje početje. Ugleden kulturni delavec si je v že ponemčeni vasi pred vrati Budišina uredil letno bivališče in že snuje načrte, kako bo njenim

¹¹ H. Šewc, Wuwiće spisowneje rěče pola Łužiskich Serbow, N. d. pri op. 3, str. 47. in na predavanju razdeljene predloge: Łužiska serbsčina a jeje městno we wobłuku druhich słowjanskich rěčow (ciklostil.)

¹² Prim. op. 1, str. 52—54.

¹³ Prim. J. Jenč, Wuwiće a problematika sorabistiskeje dialektologije, N. d. pri op. 3, str. 62. F. Michałk, Wo serbsko-němskim rěčnym kontakće, N. d. pri op. 3, str. 63—69.

prebivalcem obudil spomin na jezik njihove mladosti in staršev: »Povabil bom J. Bržzana, M. Nowaka-Njehorñskega, ...« Oba sta cenjena tudi v nemškem kulturnem krogu, zato bo lužiškosrbska beseda iz njunih ust po upravičenem pričakovanju največ zalegla. Prav ganljiv je bil v svojem prizadevanju. Vas je odtrgana od mesta zaradi pomanjkanja dnevnik avtobusnih zvez, zato se otroci ne morejo voziti npr. v lužiškosrbsko šolo v Budišin, tudi če bi želeli. Da starejša generacija še ni pozabila »mačerskeje reče«, smo se lahko prepričali, ko smo poslušali osemdesetletnega vaščana, ki je moževal, kako se je v prvi svetovni vojni tolkel na Češkem, ali domačinko, katere sin se ji je bil pohvalil, da se je mogel prek lužiške srbščine sporazumevati na potovanju po isti deželi. A so tudi primeri, ko posamezniki tudi po tridesetih letih ne verjamejo, da se jim ne bi nič zgodilo, če bi govorili lužiškosrbsko. Preveč jim je ostal v kosteh strah iz časa nacizma. In mladina v takih vaseh? Kaj bi. Veselo živi in ne premišlja o teh stvareh. Ali pa? Če ne zdaj, bo pa mogoče pozneje. Kri ni voda, pravijo. To nam je s svojo navzočnostjo potrjeval angleški teoretični fizik z oxfordske univerze, ki se je prišel v Budišin učiti jezika svojih dedov. Za delom so pred sto leti odšli v Avstralijo, Ameriko, Anglijo — in ko se je rod nasitil kruha, povzpел do znanosti, je vnuka zažejalo po posvečeni besedi njegovih prednikov. Naj mi oprostí, kdor bo to zadnje imel za olepotičeno besedičenje, toda preprosto res je, da človek zlepa kje tako kruto ne razmišlja o vprašanju narodne biti, zgodovini, ki vse giblje, meša, pretaka, melje po svojih zakonih, jeziku in njegovih zmožnostih osvobajanja misli in zavezovanja vizijam.

Nekaj zaslug ima tradicija, nekaj pa mogoče vpliva prav navezanost na predmet raziskav, jezik, da je pri Lužiških Srbih od vseh t. im. narodnih ved prav jezikoslovje najodličnejša, tj. najbolj razvejana in razvita veda.¹⁴ Menda ni ta vtis posledica tega — halo efekt — da so nam na seminarju največ govorili s področja jezikoslovne tematike.

Zaradi svoje izoliranosti in obrobnosti je tudi lužiška srbščina kakor slovenščina ohranila mnogo arhaičnih posebnosti, zato daje hvaležno in bogato gradivo za slovansko primerjalno jezikoslovje (etimologija, dialektologija itd.) in za specialna jezikoslovna vprašanja iz zgodovine posameznih slovanskih jezikov. O položaju lužiške srbščine v krogu slovanskih jezikov, predvsem o njenem razmerju do poljščine in češčine, se marsikatero današnje dognanje ne ujema s prejšnjimi. Kot eden od zahodnoslovanskih jezikov ima očitne zveze s poljščino, o čemer pričajo prehodna lužiškosrbska-poljska narečja, medtem ko je v odnosu do češčine o tem težje govoriti, saj takih ustreznih govorov ni. Sorodnosti z vzhodnoslovanskimi in južnoslovanskimi jeziki doslej niso upoštevali, vendar so po zadnjih raziskavah dokaj produktivne.¹⁵ Stoletja trajajoče sosedstvo z Nemci je povzročilo, da so v lužiški srbščini tudi dokajšnje interference z nemščino.¹⁶ Izredno privlačna téma tudi za slovenske jezikoslovce, saj imamo skoraj ob vsej meji opraviti s takimi pojavi (za italijansko področje se problema loteva Ž. Gru-

¹⁴ Prim. M. Schuster-Šewc, *Bibliographie der sorbischen Sprachwissenschaft*, Bautzen 1966. Vsebuje 1033 bibliografskih enot.

¹⁵ H. Šuster-Šewc, *Jazyk lužických Serbov i ego mesto v sem'e slavjanskich jazykov*, *Voprosy jazykoznanija* št. 6, 1976, str. 70—86.

¹⁶ Prim. razpravo F. Michałka, omenjeno pri op. 13.

den, Madžarska, Avstrija); ugotovitve za Slovence na avstrijskem Koroškem pa bi bile primerljive še dodatno glede na isti jezik (nemščino), ki interferira z drugim slovanskim jezikom: na kateri jezikovni ravni je interferenca najmočnejša in zakaj, kje so vzroki za enake ali različne rezultate. Poleg tega gre še za celo vrsto drugih sociolingvističnih vprašanj, ki bi ob podobnih parametrih mogli dati premisleka vredne odgovore. Po svoji akustični podobi je, zdi se, lužiška srbščina podobna narečjem Slovencev na avstrijskem Koroškem, in to mogoče/verjetno zaradi vpliva nemščine na oba jezika. Sorodnosti presenečajo v fonetiki, leksiki, sintaksi, zato morda ni nezanimivo vprašanje, kaj bi povedala primerjava narečij obeh jezikov.¹⁷

Zgodovina nastajanja lužiskosrbskega knjižnega jezika in starejšega slovstva v njem je bila mučna in naporna,¹⁸ shematično gledano, v mnogočem podobna slovenski. Ne moremo si kaj, da ne bi tudi razmerju med gornje- in dolnje lužiskosrbsko knjižno varianto našli vzporednice pri nas, in sicer v razmerju knjižnega jezika Slovencev pod cesarsko Avstrijo in Prekmurja, ki je gojilo svoj knjižni jezik vse do l. 1919, ko je prišlo do politično upravne združitve s Slovenijo, ki je bila na drugi strani (Primorska!) sicer okrnjena. Tedaj so v javno rabo uvedli enoten knjižni jezik, medtem ko Lužiški Srbi take združitve kljub prizadevanjem in raznim poskusom niso dosegli.

Toda ta jezik, ki postaja vse bolj zanimiv predmet raziskav, se dokončnim ugotovitvam izmika, jim uhaja, ker hoče (še) živeti. Ne le svoje vsakdanje življenje v narečjih in pogovornem jeziku, ampak tudi praznično, zamišljeno, nagajivo, gosposko, na videz brezskrbno. Gre za lužiskosrbsko literaturo. O njenem razvoju v starejših obdobjih se lahko poučimo v vzorno urejenem literarnem muzeju, ki je pravo svetišče glede na to, da se v njem hranijo mnoge dragocene pisane in tiskane priče o zaveščanju lužiskosrbske narodne skupnosti od praga novega veka do danes. Bolj naravno in preprosto: urejen je kronološko ter prikazuje slovstveno delovanje Lužičkih Srbov od njegovih začetkov do l. 1945. Bogata povojna literatura je predstavljena po literarnih zvrsteh in strokovni namembnosti. Morda bi ob vsej popolnosti bila v spodbudo še vitrina s prevodi lužiskosrbske literature in bibliografskimi enotami, ki strokovno obravnavajo lužiskosrbske probleme zunaj meja NDR. Tu ostaja slovenski obiskovalec brez vsakršne paralele in — brez besed, v zadregi ob misli, kam naj naslovi vprašanje, kdaj bo mogoče kaj takega imeti tudi v Ljubljani.

Ena temeljnih ugotovitev lužiskosrbske literarne zgodovine je naslednja: Literarnozgodovinska zakonitost, ki se kaže iz literature narodno in socialno zatirane manjšine, je, da so izkušnje tisočletnega brezpravnega življenja (ne)zavedno vodile k izolaciji in rezerviranosti, ki sta tuje vplive le delno dopuščali. V 18. stoletju je bila aktualna predvsem literatura za cerkvene potrebe. V začetku 19. stoletja so ji manjkale bistvene osnove, ki so jih imele ruska in zahodnoslovanski literaturi, a v prvi polovici tega

¹⁷ Vse to je razlog za misel, da bi bilo mogoče primerno na ljubljanski slavistiki imeti vsaj fakultativna predavanja, lektorate o lužiški srbščini. Tako bi bila večja možnost, da bi se kdo mogel lotiti teh, podobnih in drugačnih tém.

¹⁸ Prim. op. 11.

stoletja postane pričevalka narodnega preroda Lužiških Srbov. Odtlej je mogoče zasledovati njene žanre, vrste, strukturo in funkcijo.¹⁹

Leta 1946 je bilo obnovljeno društvo lužiškosrbskih pisateljev, l. 1958 pa samostojna založba Domowina. Za kvaliteto pisanja so začeli skrbeti literarni seminarji, ki so živi še danes, in to je vplivalo na tak vzpon lužiškosrbske literature, kot ga doslej še ni bilo. Od konca petdesetih let v skladu z družbenimi procesi v NDR sploh vedno bolj vpoveduje človeka kot zavestnega oblikovalca življenja. Hkrati s tem se začenja tudi estetska diferenciacija literature. Od posameznih je mogoče prav omeniti vsaj *Marjo Mlynkovo* (1934—1971), ki je prva od mladega rodu v prozi zavrgla ustaljen način pripovedovanja in se preusmerila na »analizo« atomov duše, ne da bi težila po sintezi celote«. Novo stopnjo v zgodovini lužiškosrbske lirike sploh je v novjšem času dosegel *Kito Lorenc* (1938), ki je že v svojih študentskih objavah pokazal, da je njegovo literarno doživljanje in občutje determinirano z drugačnimi faktorji, kot je bilo to v dotedanjem pesništvu. Njegova poetična pokrajina (zbirka *Struga* l. 1967) in estetsko prestrezanje življenjskega izkustva sta nova. Lužiškosrbska literatura povojnih trideset let presega meje svojega etnosa in dokazuje zmožnost estetskega odkrivanja življenja in prisotnost lužiškosrbske narodne biti v mnogostranskem mednarodnem življenju.²⁰

K temu je doslej največ pripomoglo delo *Jurija Bržzana* (1916), pesnika, dramatika in predvsem prozaista, ki piše v lužiški srbščini in nemščini (a pri tem ni osamljen), prvi Lužiški Srb, ki je postal član Zveze vzhodnonemških pisateljev in je sedaj njen podpredsednik, prvi Lužiški Srb v vzhodnonemški Akademiji znanosti. V slovenščino je prevedena njegova v nemščini pisana *Zgodba o ljubezni*,²¹ napovedano pa je tudi Bržzanovo zadnje, po oceni poznavalcev doslej njegovo najboljšo delo *Krabat* ali spreminjanje sveta,²² ki mu domača kritika posveča veliko pozornost.²³ V pogovoru z udeleženci seminarja je pisatelj dejal, da je hotel napisati epopejo lužiškosrbskega naroda, ne da bi bil pisal zgodovinski roman. *Krabat* je bitje iz lužiškosrbskega ljudskega izročila. V njem je lužiškosrbsko ljudstvo oblikovalo antikompleks manjvrednosti, ki je (bil) posledica njegove težke zgodovine.

Ko nam je prebral dvoje odlomkov iz rokopisa svojih zadnjih del, je eden od poslušalcev izrazil presenečenje, da je v zatiranem narodu lahko zrasel tak talent. Toda J. Bržzan je bil kratek: »Talenti so bili vedno, le da so se po l. 1945 mogli razviti; sedaj jih je v Zvezi vzhodnonemških pisateljev okrog petnajst.« Temeljno informacijo o lužiškosrbskih književnih ustvarjalcih moremo dobiti v knjigi *H. Žurja, Komur muza vodi pero*.²⁴ V njej so v esejistično-reportažni obliki predstavljeni portreti enainštiri-

¹⁹ Po razpravi L. Hajnec, *Serbska romantika w swętle zapadnosłowjanskeje romantiki*, N. d. pri op. 3, str. 109—116.

²⁰ L. Hajnec, *Dobywanie nowych wumęlskich pozycijow a możnoscow we wuswobodżenej serbskej literaturje (1945—1975)*, N. d. pri op. 3, str. 96—108.

²¹ Jurij Bržzan, *Zgodba o ljubezni*, MK, Lj. 1976, prev. M. Krušič.

²² Odlomek iz njega smo mogli slišati tudi v Ljubljani, ko se je pisatelj letos maja mudil v Sloveniji.

²³ Ob 25-letnici Inštituta za sorabistiko leipziške univerze je bilo organizirano posebno posvetovanje prav o tem Bržzanovem delu. *Rozhlad*, časopis za serbsku kulturo 27, 1977, 256—275.

²⁴ H. Žur, *Komuž muza pjero wodźi*. (druga dopolnjena izdaja), Budišyn 1977.

desetih povojnih književnikov, vendar to niso vsi. O prizadevanju dela od njih sta za priložnostnega obiskovalca, ki nima prilike sproti spremljati lužiskosrbske literature, dobrodošli dve zbirki kratke proze. Prva *Opazovanja*²⁵ vsebuje besedila desetih gornjelužiskosrbskih avtorjev, druga *Gobe iščeš*²⁶ jih predstavlja sedemnajst iz Dolnje Lužice. Takšnega pregleda njihove lirike ni bilo na razpolago, toda gotovo se veselijo prejkone prve antologije lužiskosrbske poezije v kakem tujem jeziku. To je *Pesem vresja*,²⁷ ki jo je pripravil češki pesnik *Josef Suchý* in vsebuje prerez lužiskosrbske vezane besede od najstarejšega zapisa iz enajstega stoletja do danes. Morda bi v prihodnosti na kaj podobnega mogli misliti tudi pri nas. Naj omenimo tudi simpatična lužiskosrbska »mlada pota«. To so Cvetovi — *Kwětki*, ki izidejo malone vsako leto s prispevki dijakov in študentov.

Še posebnost lužiskosrbske literature, s katero pisatelji značilno razmikajo meje svoje dežele. To so neke vrste potopisi, reportažni zapisi s potovanj po slovanskih državah, tudi po Jugoslaviji,²⁸ ki odpirajo pot v svet in dajejo občutek povezanosti z vsem slovanskim svetom.

In paralele? Oja, so. Najprej zgodovinski vidik. Čas nastanka, vzroki zanju in razvoj lužiskosrbskega in slovenskega slovstva v prvih stoletjih njunega obstajanja so si precej blizu. Mogli bi razmišljati o vlogi literature v razmerah hude ogroženosti narodne skupnosti in o pomenu svobodne izbire jezika komuniciranja. Število tistih, ki prijema za pero, priča, kakšen pomen pripisujejo literaturi tako Lužiški Srbi kot Slovenci na avstr. Koroškem. Oboji so zelo aktivni, pač pa je različna književna perspektiva obeh skupin. Literatura na Koroškem je danes gotovo bolj narodnostno-politično angažirana, zato bolj satirična, tudi sarkastična, kot je to potrebno v Lužici. Zdi se, da Lužiški Srbi danes ne doživljajo travm, kakršne registrira del zamejske koroške literature.

Društvo (Koło) lužiskosrbskih literarnih ustvarjalcev je zelo živo. Eden od njih *Peter Małynk* jo je primerjal s kolesom, ki je tem močnejše, kolikor več špic (članov) ga utrjuje. »L. 1945 smo spontano uživali, ko smo dajali ljudem prvo, drugo knjigo, da so lahko brali v svojem jeziku,« se je spominjal J. Bržzan. Tako so govorili v Hurkah, kamor so nas povabili, da smo skupaj počastili spomin šestdesetletnice rojstva *J. Chěžka* (1917—1944, pri Beogradu), ki je tik pred drugo svetovno vojno začel modernizirati lužiskosrbsko pesništvo. Stisnili smo roko njegovi materi, ženi častitljive starosti, v praznični narodni noši, in že odhiteli na neke vrste kabaretno — šaljivo satiričen — program, ki so nam ga pripravili v naravnost razkošno urejenem in opremljenem športnem domu. Predstavili so nam zabavni del svojega dela, svoje predhodnike pa v prireditelju vključili tako, da so parodirali njihova besedila. Od mnogih bodic na svoj in bralčev račun, je o kritiki npr. taka: »Kritik je človek, ki vé, kako je treba pisati, sam pa tega ne zna.«

²⁵ Pohládjenja, Powědki wo nas, ur. Cyril Kola, Budyšin, 1976.

²⁶ Griby pytaš, antologija dolnosrbskeje literatury, ur. Ingrid Naglowa. Budyšin 1976.

²⁷ Vřesový zpěv, antologie lužickosrbske poezie, uredil in prevedel Josef Suchý, Praga 1976.

²⁸ J. Bržzan, Juhosłowjanske silwety, Nowa doba 1947, št. 33 s. M. Nowak-Njechorński, Mjez Wardarom a Jadranom, Budyšin 1968. in J. Šolta, Začisće a zapiski z Crneje Gory 1976, Rozhlad 27, 1977, 252—255.

O Sloveniji in Slovencih govorijo s simpatijo. Eden najstarejših članov Kola Jan Cyž (1898) se je spominjal še predvojnega Bleda, kjer se je kopal, in družčine s slovenskim slikarjem *Antejem Trstenjakom*, čigar slike z lužiškosrbskimi motivi ima tudi on, J. Bržan je obujal vtise na pot iz Ljubljane v Budišin, iz pogovora z *J. Krawžo* je bilo zaznati, da so lepi stiki z Društvom slovenskih pisateljev. Da bi jih še poglobili, so povabili v Lužico njegove predstavnike in člane akademika *B. Krefja*, *A. Ingoliča* in *I. Potrča*. Pripovedovali so o sodelovanju z Mladinsko knjigo in Cankarjevo založbo in *P. Wolkel*, direktor založbe Domowina, je bil s slovenščino že kar domač.

Še beseda, dve o folklori. Motive ljudskega slovstva²⁹ danes s pridom počiva literatura v stilizirani umetni pravljici (*M. Nowak-Njehorški*) ali v njihovi svobodni idejni interpretaciji, katere zadnji višek je že omenjeni Krabat. Bogastvo ljudske umetnosti (likovna umetnost, vezenine itd.) izkoriščajo v narodnopropropagandne in kot povsod na svetu, v turistične namene. Tudi predstavitve starih šeg postajajo turistična atrakcija, paša za oči. Njihova nekdanja imaginativna funkcija je izpraznjena, večidel mrtva. V njihovih usedlinah je mogoče najti marsikatero zvezo z našimi, od postavljanja mlajev do obveznih svatovskih jedi itd. Vse to ni le posledica skupnega substrata, ampak verjetno tudi podobnih družbenozgodovinskih razmer v preteklosti. Tudi pomanjkanje junaške epike v ljudskem pesništvu obeh narodov priča o tem.³⁰

Ljudski kulturi in njeni vlogi v lužiškosrbski narodni kulturi³¹ pripisujejo velik pomen, saj se je dolga stoletja lužiškosrbsko ljudstvo potrjevalo le z njo. To je bila glavna, če ne edina oblika njegovega duhovnega življenja. Njegove ustvarjalne potence so se mogle aktivirati le na tem področju. Poleg tega je morala izpolnjevati tudi pomembno etnično funkcijo, saj je po P. Nedu poleg jezika ljudska kultura najpomembnejša etnična sestavina in pripomore k utrditvi narodne zavesti in stabilizaciji etnosocialnega organizma. Materialni del te kulture je precej skromen, prav zaradi socialnega in gospodarskega položaja njenih ustvarjalcev in nosilcev. Na drugi strani pa je presenetljivo bogastvo, pisanost in samostojnost duhovne kulture, tim. folklore. Seveda je že dolgo premalo, če bi vztrajali samo pri tem. Lužiški Srbi poskušajo uveljaviti svojo kulturno samostojnost na vseh področjih, tudi v filmu. Videli smo tri njihove kratke filme. Prvi *Struga* — v filmsko govorico prelita pokrajina iz pesmi K. Lorenca je poskus modernega filma, ki relativizira idilično podobo sveta z rezkimi nasprotji moderne dobe in tradicije. Gledalcu pušča, da se sam odloči med preteklostjo in sedanostjo. V črnobeli tehniki je bil filmski jezik še intenzivnejši in sence še bolj poudarne. Kolesa traktorjev na velikanskih družbenih posestvih puščajo na zemlji enake cikcakaste odtise, kot jih riše na velikonočno pisanico potpežljiva roka ljudskega umetnika, toda njuna semantika je povsem različna. Druga dva filma, v barvah, sta nam predstavila življenje in delo slikarja

²⁹ Lužiškosrbske pravljice Prebrisano dekle je v slovenščino prevedla G. Jakopin. MK, Lj. 1973.

³⁰ Zanimiv je tudi motiv sedmih kraljev, ki spiyo pod goro Lubin in čakajo pravega trenutka, ko se jim bo dano zbuditi in rešiti lužiškosrbski narod. Aluzija na Kralja Matjaža.

³¹ P. Nedo, Ludowa kultura a jeje městno w serbskej narodnej kulturje, N. d. pri op. 3, 126—132.

(in pisateljja) *M. Nowaka-Njehorńskega*, ki je po navezanosti na ljudske motive blizu našemu Gaspariju, in današnje šege pri Lužiških Srbih.

Še marsikaj bi se dalo povedati: o zares lepih lužiškosrbskih pesmih, zadregi, ki jo je pod vtisom praznovanja 22. julija (dan republike na Poljskem, dan vstaje pri Slovencih) sprožilo vprašanje, ali imajo sami tudi kakšen čisto svoj praznik, kulturnopolitične narave (»ptači kvas« je, vendar bolj družabno obvezujoč kot o poti kulturnega delovanja in nehanja sprašujoč. Vsaj ne delam krivice?!), o prizadetosti sogovornika pri mizi, ki je ob podeljevanju gramofonske plošče oratorija Nalěco (Pomlad) pesnika *H. Zejlerja* (1804—1872) in skladatelja *K. A. Kocorja* (1822—1904) udeležencem seminarja dejal: »To je biser naše kulture.« In oči so se mu zasvetile. O dekletu, ki je na poti v Dresden vneto prebiralo mladinsko prilogo *Mi lužiškosrbskega dnevnika Nowa doba*. Ko ga je odložilo, pa vzelo v roke knjigo, tudi v lužiški srbščini.

To je nekaj vtisov, utrinkov, misli. Dežela, ki dá zaradi svoje preteklosti in današnjega položaja tudi Slovencu mnogo misliti, zaradi zapletenih in zahtevnih iskanj odgovorov na nekatera vprašanja. Ljudje, ki si z močjo svoje kulture prizadevajo pričevati o sebi, koreninah svoje narodne biti. Oaza, ki bo prav s to svojo kulturo še dolgo napajala svoje okolje.

MAJSKI HROŠČ³²

Marja Młynkowa

Cveteli so junijski travniki. Morje rumenih, dolgonogih zlatič je valovalo pri bukovem gozdu. Z brez so padali majski hrošči. Nepazljivi sprehajalci so trli njihove rjave okovane hrbte. Veliko majskih hroščev je bilo letos.

Po samotni zeleni poti v bukovem gozdu sta šla fant in dekle. Ona je bila tanka, šestnajstletna dijakinja z veliko, razmršeno frizuro, on je bil širokopleč, manjši. Tudi dijak. Nista se držala za roke, ker se njemu ni hotelo in ker je dekle s preplašenimi očmi gledalo na pot.

»Tako tih si danes,« je potožila in na soncu jo je zmrazilo. Fant je predeval suknjič z leve rame na desno in ni odgovoril nič. »Ta tu nima nobene krvi,« si je mislil. Dekle je šlo korak pred njim, gledalo vedno le na pot in ni slišalo poletnega cvrčanja in ne čutilo sončnega žameta na sebi. »Neumno obleko si je oblekla,« je pomislil fant in pljunil. »Rumeno! Absolutno ji ne pristoji! . . . Kaj se ji sploh podá?«

»Si matematiko že naredil?« je vprašala, samo da bi kaj spregovorila.

»N-ne!«

»O, bože,« je pomislil, »konec naredim, še danes.«

Sklonil se je, pobral majskega hrošča, ga potresel na dlani.

»Kaj imaš to?« je vprašalo dekle.

³² Mejski bruk, iz postumne zbirke *Za plotom*, ur. Franc Šěn in Beno Budar, Budyšin, 1977, str. 44—48.